

در سال گذشته، سه کتاب مربوط به ایران‌شناسی در خارج از ایران و به زبان انگلیسی چاپ شده‌اند که آشنایی با آنها برای خواننده فارسی زبان شاید خالی از لطف نباشد. هر چند که طبیعت سه کتاب با یکدیگر متفاوت است و ارتباطشان تنها در آن است که هر سه به مقوله ایران‌شناسی، از جهات مختلف، نگریسته‌اند. اما معرفی هر سه آنها در اینجا به بهانه آشنایی نویسنده با فاضلانی که دست اندرکار تهیه‌شان بوده‌اند شاید چندان هم نامتناسب نباشد.

کتاب اول به مشخصات ذیل در سال ۲۰۰۹ میلادی و توسط انتشارات مزدا در جنوب کالیفرنیا به چاپ رسیده است:

Afshar, Iraj and Touraj Daryaei. *Scholars and Humanists: Iranian Studies in Henning and Taqizadeh Correspondence 1937 - 1966*, in Collaboration with Pantea Ranjbar Mohammadi, Costa Mesa, CA.: Mazda Publishers, 2009. Pp. 318; xxiv, with plates and indices.

همانطور که از عنوان کتاب برمی‌آید، این کتاب حاصل زحمات استاد ایرج افشار و دکتر تورج دریایی است که در آن مجموعه‌ای مهم از نامه‌هایی که بین سید حسن تقی‌زاده (سیاستمدار، نویسنده، و محقق بزرگ ایرانی) و والتر برونوهینگ (ایران‌شناس

برجسته آلمانی) رد و بدل شده را گرد هم آورده‌اند. همانطور که استاد افشار در مقدمه کتاب آورده‌اند، این نامه‌ها به صورت رونوشت نامه‌های تقی‌زاده و اصل نامه‌های هنینگ در نزد خانم تقی‌زاده (ادیت یا عطیه) محفوظ بوده و به لطف این بانوی محترم، در دسترس استاد قرار گرفته‌اند. به جهت اینکه نامه‌ها به انگلیسی بوده‌اند، استاد افشار به همکاری کسی که انگلیسی را به کمال بداند و همچنین از موضوعات مورد بحث در نامه‌ها نیز اطلاعات مبسوطی داشته باشد علاقه‌مند بوده‌اند. طبیعتاً، وجود دکتر دریایی که مانند هر ایران‌شناس دیگری برای تقی‌زاده و هنینگ احترام زیادی قائل است و همچنین به موضوعات مورد تحقیق این دو فرزانه علاقه‌مند، منظور استاد افشار را برآورده می‌کرده است. در نتیجه، رونوشت و عکس نامه‌ها توسط دکتر دریایی مورد بررسی قرار گرفت و متن آنها استنساخ شد و بعد از همکاری در خواندن بعضی موارد سخت، متن نامه‌ها برای چاپ آماده شد. البته کتاب به جز متن نامه‌ها، شامل اضافات مهمی است که به حق این کتاب را به مرجعی مهم برای تحقیق در تاریخچه ایران‌شناسی در ایران و غرب تبدیل می‌کند. از جمله این اضافات، بخش زندگی نامه هنینگ و تقی‌زاده است که بر مبنای تاریخ و به همت استاد افشار تهیه شده و به ما برای آشنا شدن با مراحل که این دو فاضل برای رسیدن به سطح علمی خود طی کرده‌اند کمک بسیاری می‌کند. بخش مهم دیگر، فهرستی است به همراه توضیحات از شخصیت‌هایی که در نامه‌ها از آنها نام برده شده و توسط استاد افشار برای آشنا شدن خواننده غیرایرانی با این شخصیت‌ها گردآوری شده، و این در جای خود، منبع مهمی است برای آشنایی بیشتر با این شخصیت‌ها که در بعضی مواقع، حتی ممکن است خواننده جوان‌تر ایرانی هم با آنها آشنایی دزخوری نداشته باشد. به علاوه این دو بخش مهم، کتاب همچنین شامل یک فصل از «فرهنگ‌نامه ریشه‌شناسی زبان فارسی» است که توسط هنینگ نوشته شده و بخشی از پروژه‌ایست که تقی‌زاده و هنینگ برای آن زحمت زیادی کشیدند و قسمت مهمی از نامه‌ها را نیز به خود اختصاص می‌دهد، هر چند که متأسفانه این پروژه به نتیجه نهایی نرسید و فصل حاضر (که به زبان فرانسه است) نمونه‌ایست از بخش‌هایی از پروژه که هیچ وقت به مرحله نشر نرسید. در آخر، کتاب شامل عکس چندین نمونه از نامه‌ها، به علاوه تصویر نامه‌ها و درخواست‌های رسمی است که به زبان فارسی در مورد پروژه فرهنگ‌نامه نوشته شده‌اند. کتاب با نمایه‌ای از اعلام به پایان می‌رسد.

اهمیت این کتاب برای خواننده‌ای که به ایران‌شناسی علاقه‌مند است واضح و توضیح آن شاید غیر ضرور باشد، همچنین است برای کسانی که به زندگی هر کدام از این

Scholars and Humanists

Iranian Studies in
W. B. Henning and S. H. Taqizadeh
Correspondence

Introduced and Documented by
Iraj Afshar

Edited with an Introduction by
Touraj Daryaee

In collaboration with
Pantea Ranjbar Mohammadi

پرتال جامع علوم انسانی

MAZDA PUBLISHERS, Inc. Costa Mesa, California
2009

**TOURAJ
DARYAEE**

I.B. TAURIS

10f

SASANIAN PERSIA

THE RISE AND FALL OF AN EMPIRE

● خداداد رضاخانی

دو فرزانه، به خصوص به زندگی علمی شخصیتی مانند سید حسن تقی‌زاده، که به هر حال در ایران به عنوان شخصیتی سیاسی شناخته می‌شود، علاقه داشته باشند. اما همانطور که عنوان اولیه انگلیسی کتاب بیان می‌کند، اهمیت این کتاب برای کسانی که بطور کل به تأثیر اومانیسم در گسترش دانش‌هایی مانند شرق‌شناسی و زبان‌شناسی علاقه‌مند هستند نیز قابل توجه است. هر دو شخصیت اصلی کتاب از بزرگان رشته ایران‌شناسی، به خصوص زبان‌شناسی تاریخی، هستند و هر کدام به نوبه خود از تأثیرگذارترین شخصیت‌ها در حوزه‌های علمی و حتی خارج از علم. سابقه سیاسی تقی‌زاده از اوایل دوره مشروطه، تجربه تبعید، و بعد ورود دگرباره‌اش به دنیای سیاست خود داستانی است غریب، اما حتی غریب‌تر وقتی که بدانیم او در ضمن همه مشغله‌های سیاسی، فرصت را برای تحقیق در مورد تقویم‌های باستانی ایران یا تاریخ مانی و مانوی‌گری از دست نمی‌داد و در کنار مقام سفارت، رهبر هیئت ایرانی اعزامی به کنگره شرق‌شناس‌ها نیز بود. هنینگ هم هر چند که با دنیای سیاست میانه‌ای نداشت، اما به دلیل اختلافات شخصی و اصولی با دولت آلمان نازی، مجبور به کوچ از وطن و سکونت در انگلستان و بعد ایالات متحد شده بود و با خود کوله‌بازی از تجربیات را حمل می‌کرد. او همچنین به دلیل برخورداری از موقعیت‌های مهم دانشگاهی، در شرایطی قرار داشت

که توانست بسیاری از ایران‌شناسان مهم آینده را تحت تعلیم خود بگیرد و به جامعه علمی تحویل دهد. همه این موارد در این نامه‌ها ذکر شده است و به خواننده تصویری کامل از دوره‌ای قریب به سی سال از مهمترین سال‌های تکامل رشته ایران‌شناسی و زندگی علمی و اجتماعی دو تن از بزرگترین عالمان آن را می‌دهد.

کتاب به صورتی زیبا و متناسب چاپ شده و با توجه به دورنگ بودن آن، حتی عکس‌هایی که از نامه‌ها در آخر کتاب آمده، به صورتی خوانا و قابل استفاده چاپ شده‌اند. به جز معدودی اشتباهات نوشتاری و حروفچینی، متن اصلی کتاب که نامه‌های هیننگ و تقی‌زاده باشد به همت استاد افشار و دکتر دریایی، بی‌غلط و کامل از آب درآمده است (به استثنای مواردی که به توضیح استاد افشار، به دلیل خط نوشتاری نویسندگان، برای هیچ کدام از ویراستاران قابل خواندن نبوده است). در کل، کتاب نامه‌های هیننگ و تقی‌زاده مجموعه بسیار مهمی است که به ما اجازه می‌دهد دهه‌ها بعد از مرگ نویسندگان آن، شاهد شکل‌گیری طرز تفکر دو دانشمند بی‌نظیر در مورد مسائل پیچیده علمی باشیم و در ضمن، با خواندن نظریات آن دو در مورد مسائل روزانه زندگی و اجتماع، لذتی تمام از برداشت‌های شخصی آنها ببریم. به امید اینکه در آینده شاهد انتشار مجموعه‌های بیشتری از این دست باشیم.

۱۵۶

اما کتاب دیگر، اثری است در مورد تاریخ ساسانیان به این مشخصات:

Daryaei, Touraj. *Sasanian Persia: the Rise and Fall of an Empire*, London: I.B. Tauris in association with the Iran Heritage Foundation, 2009. Pp. 225; xxii, with indices.

نویسنده این کتاب، که به گواهی عنوانش به پیدایش و سقوط سلسله ساسانی می‌پردازد، یکی از مهم‌ترین و شناخته شده‌ترین دانشمندان رشته تاریخ ساسانیان است که در کتاب نامه‌های هیننگ و تقی‌زاده، نیز یکی از ویراستاران بود. از نویسنده قبلاً کتاب‌ها و مقالات متعددی در مورد جزئیات تاریخ و سکه‌شناسی ساسانی منتشر شده که چند نمونه از آنها نیز به فارسی ترجمه و نشر شده است. اما کتاب حاضر، نگاه جامعی است به تاریخ دوره ساسانی با در نظر گرفتن آخرین تحقیقات و استفاده از جدیدترین منابع در مورد تاریخ این سلسله مهم. با توجه به اینکه بیش از هفتاد سال از نوشته شدن کتاب معروف ایران در زمان ساسانیان نوشته آرتور کریستن سن دانمارکی (ترجمه فارسی غلامرضا رشید یاسمی) می‌گذرد، هنوز هم این کتاب مبنای اصلی، و در

بسیاری از موارد متأسفانه تنها منبع، برای تحقیق در مورد تاریخ این دوره است. اما کتاب حاضر، بدون داشتن ادعای جایگزینی کتاب ارزشمند کریستن سن، سعی در به روز کردن اطلاعات موجود در مورد تاریخ ساسانی و ارائه تصویری از این سلسله بر مبنای درک امروزه ما از تاریخ آنها دارد.

از زمان نگارش کتاب کریستن سن، هم روش تحقیق تاریخی و هم منابع مورد استفاده برای تحقیق در مورد تاریخ باستان تغییرات مهمی کرده‌اند. هر چند که متون تاریخی باستانی هنوز هم بخش بزرگی از منابع مورد استفاده دانشمندان را تشکیل می‌دهند، اما امروزه دانشمند تاریخ‌دانی که خود را تنها به متون تاریخی (چه یونانی و لاتین و چه فارسی و عربی) محدود کند نمی‌تواند اطلاعات تازه‌ای به ما ارائه دهد و ما را در بهتر فهمیدن دنیای باستان یاری رساند. از این رو، استفاده از منابع به دست آمده از طریق باستان‌شناسی، به علاوه سکه‌ها و مهرها، امروزه از لزومات انجام تحقیق در تاریخ باستان ایران، به خصوص تاریخ دوره ساسانی است. نویسنده کتاب به دلیل آشنایی شخصی با مسائل سکه‌شناسی و مهرشناسی، و با توجه کامل به شواهد باستان‌شناسی، تصویری از دوره ساسانی به ما ارائه می‌دهد که مطابق با آخرین دستاوردهای دانشمندان در این رشته است، و همچنین با در نظر گرفتن منابع نوشتاری که به طور سنتی، کمتر مورد استفاده قرار گرفته‌اند (مانند منابع سریانی و ارمنی)، روایت جدیدی از بعضی وقایع را نیز به دست می‌دهد. از این جهت، این کتاب نه تنها می‌تواند تکمله‌ای باشد به اثر گرانقدر کریستن سن، بلکه خود ارائه دهنده روایت کاملی است از تاریخ و فرهنگ دوره ساسانی.

کتاب بعد از دیباچه و مقدمه، به پنج فصل اصلی تقسیم می‌شود، که به ترتیب عبارتند از: «تاریخ سیاسی ایران و انیران»، «جامعه دوره ساسانی»، «مذاهب شاهنشاهی»، «زبان‌ها و نوشته‌های مردمان» و «اقتصاد و ساختار اداری ایران‌شهر». هر کدام از این فصل‌ها به جای خود، مقاله‌ایست کامل و قائم‌بالذات در مورد مسئله مورد بحث. از این بین، به دلیل احاطه خود نویسنده به مسائل مربوط به مذهب، فرهنگ نوشتاری، و ساختار اداری شاهنشاهی ساسانی، بخش‌های متنوع از جمله قوی‌ترین و خواندنی‌ترین فصول کتاب هستند. در قسمت مذاهب، استفاده از تحقیقات انجام شده در مورد وضعیت پیروان مذاهب غیرزرتشتی در شاهنشاهی ساسانی، به خصوص نسطوریان و کلیمیان و بهره‌جویی از منابعی که از آنها کمتر استفاده شده، این فصل را تبدیل به بحثی مهم می‌سازد که می‌تواند مبدأ تحقیقات بیشتر در مورد وضعیت مذاهب و پیروان آنها در

فصل مربوط به زبان، با توضیحی در مورد زبان‌های مورد استفاده در شاهنشاهی ساسانی آغاز می‌شود و با شرحی از سنگ‌نوشته‌های ساسانی، به مهمترین قسمت این بخش می‌رسد. از آنجایی که مهمترین منابع موجود از دوره ساسانی، متون نوشته شده به خط و زبان پارسی میانه است، نویسنده با اختصاص بخش مهمی از این فصل، طبقه‌بندی دقیق و مفیدی از انواع متون قابل دسترس از این دوره را ارائه می‌دهد. توضیح در مورد تکامل متون دینی و غیردینی و اهمیت آنها در شکل‌گیری فرهنگ ساسانی از جمله مهمترین دستاوردهای این قسمت است. توضیحاتی در مورد متون موجود از زبان‌هایی به غیر از پارسی میانه نیز در دنباله این قسمت آمده، البته با توجه به اهمیت متون بلخی‌ای که در دو دهه اخیر کشف و منتشر شده‌اند، بد نبود اگر سطرهای زیادتری به آنها اختصاص داده می‌شد.

هر چند که هدف کتاب ارائه تصویری اجمالی از تاریخ ساسانی است و مخاطب آن هم علاقه‌مندان متخصص و غیرمتخصص، اما وجود بخش‌هایی مانند بخش «ساختار اداری دولت ساسانی» به خواننده این اجازه را می‌دهد که در جزئیات اندکی عمیق‌تر شود که البته با توجه به تخصص نویسنده، چندان هم تعجب‌آور نیست. اما از طرفی، بخش مربوط به اقتصاد به صورتی کلی‌تر از بقیه آمده و به نظر می‌آید که هدف نویسنده، بیشتر وصف موقعیت تجاری شاهنشاهی ساسانی در جهان باستان بوده تا واقعاً اقتصاد دولت و جامعه ساسانی. از این رو، توضیحاتی اجمالی در مورد تجارت ساسانی با کشورهای همسایه و اهمیت مسائل بازرگانی به سرعت ما را به بخش ساختار اداری ساسانی هدایت می‌کنند. شاید شایسته‌تر بود که با پرداختن ژرف‌تر به اقدامات عمرانی شاهنشاهی ساسانی، به خصوص در تأسیس و گسترش سیستم‌های آبیاری، و همچنین دخالت مستقیم این دولت در مسائل مربوط به کشاورزی و اقتصاد تولید شهری، تصویری کامل‌تر از اقتصاد جامعه ساسانی ارائه می‌شد. این البته کوتاهی‌ای است که دلیل آن شاید در نگرش عام به مسئله اقتصاد دنیای پیش مدرن باشد و مسئله‌ای که برای حل آن، محتاج تغییری و رای اهداف کتاب مورد بحث هستیم.

به غیر از متن، کتاب شامل چند نمایه و مقدار قابل توجهی تصاویر آثار ساسانی (به صورت سیاه و سفید) است. در آخر کتاب نیز کتابشناسی گسترده‌ای آمده است که در هدایت علاقه‌مندان به سوی تحقیقات جدید در مورد تاریخ و فرهنگ ساسانی، بسیار مهم است. در متن کتاب، در چند جا سهل‌انگاری‌های ویراستاری‌ای به چشم می‌خورد

که در صورت دقت بیشتر، قابل پیشگیری بودند. به هر صورت، کتاب ایران ساسانی (که البته به رسم موجود در بریتانیا «پازس ساسانی» نامیده شده)، اثری است مهم و به موقع برای علاقه‌مندان به تاریخ ساسانی و کتابی برای هدایت آنها به سوی دنیای تحقیق در مورد تاریخ و فرهنگ این دوره.

به دنبال کتاب ایران ساسانی، و هدفش در راهنمایی علاقه‌مندان به تحقیقات مربوط به دوره ساسانی، کتاب سوم شاید یکی از مهمترین منابع موجود در برآوردن این هدف باشد. مشخصات این کتاب بدین شرح است:

Venetis, Evangelos, Touraj Daryaei and Massoumeh Alinia. *Bibliographica Sasanika: a Bibliographical Guide to Sasanian Iran*, volume I: Years 1990 - 99. Sasanika Series, No. 2, Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2009. Pp. 108, xiii.

این کتاب در واقع کتاب نامه‌ایست گسترده، و مرتب شده بر مبنای تاریخ انتشار، در مورد تاریخ ساسانی. با وجود منتشر شدن هر ساله مقدار زیادی مقاله و کتاب در مورد تاریخ، زبان، فرهنگ، اقتصاد، ارتش، و دیگر جنبه‌های تاریخ ساسانی، ما هنوز فهرست مرتبی از این آثار در دست نداریم و این مشکلی است برای محققان تاریخ ساسانی که بعضاً باید با ساعت‌ها کاوش در کتاب نامه‌های کتاب‌های منتشر شده یا ورق زدن مجلات و حتی برحسب تصادف، به این تحقیقات دسترسی پیدا کنند و چه بسا، بدون آگاهی از وجود یک مقاله خاص، دست به تحقیقی ناقص بزنند.

به همین دلیل، نویسندگان این کتاب نامه تصمیم به جمع‌آوری فهرستی از این تحقیقات که به زبان‌های انگلیسی، آلمانی، فرانسه، ایتالیایی، فارسی و یا هر زبان دیگری نوشته شده‌اند، گرفتند. به دلیل تفاوت در رشته‌های تخصصی نویسندگان (ادبیات، زبان‌شناسی و تاریخ)، هر کدام از نویسندگان موفق شده‌اند به سهم خود به هر چه پربارتر شدن کتاب نامه کمک کنند. قسمت اول این کتاب نامه که اکنون منتشر شده، شامل مقالات و کتاب‌هایی است که در دهه ۱۹۹۰ به چاپ رسیده‌اند و نویسندگان امیدوارند که همراه با نزدیک شدن به اواخر دهه ۲۰۰۰، جلد دوم این مجموعه را نیز به علاقه‌مندان ارائه کنند.

با وجود جامع بودن کتاب، بعضی بی‌دقتی‌ها در تنظیم مراجع موجب شده که استفاده محقق از کتاب تا حدی به شرط تصحیح خطاها باشد. با وجود اینکه بیشتر مراجع با استاندارد مورد استفاده نشریات تاریخی (معروف به «شیوه‌نامه شیکاگو») تنظیم شده‌اند، اما اصول این شیوه در همه جا به درستی رعایت نشده است و بعضاً به

● والتر برونو هینک و سید حسن تقی‌زاده

سردرگمی استفاده کننده می‌انجامد. با توجه به اینکه زبان این کتاب انگلیسی است، جا داشت که همه ارجاعات، برحسب شیوه معمول در انگلیسی می‌آمد، اما در بعضی موارد، به ذکر ارجاعات یا استفاده از شیوه‌های دیگر، به خصوص در مورد ارجاعاتی که به زبان غیر از انگلیسی نوشته شده‌اند، بسنده شده. مشکل دیگر، غیر از اشتباهات نوشتاری و بعضاً چاپی، یکدست نبودن ترجمه عنوان‌ها از فارسی به لاتین است. با توجه به اینکه ناشر محترم امکان چاپ حروف فارسی را نیز داراست، می‌شد سعی کرد که این ارجاعات به خط فارسی درج شوند یا حداقل، استاندارد دی برای آوانویسی آنها به خط لاتین اعمال شود. همچنین، به عنوان پیشنهاد و با توجه به استفاده هر چه بیشتر از رایانه‌ها برای نوشتن و تحقیق، شاید ارائه یک لوح فشرده از منابع به همراه کتاب می‌توانست هم کمک بیشتری به محققان بکند و هم خوانندگان را در به روز کردن منابع و استفاده از آن در فضای مجازی یاری دهد.

به هر طریق، انتشار این کتاب و دو کتاب معرفی شده دیگر در این نوشتار از اهمیت بسیاری برخوردار است. از طریق آشنایی با شخصیت و روش تحقیق دو نفر از بزرگان رشته ایران‌شناسی، محققان و علاقه‌مندان الگویی برای پیشبرد تحقیقات خود و تولید آثاری هرچه پرمایه‌تر و دقیق‌تر پیدا می‌کنند. کتاب ایران ساسانی مبدأ مناسبی برای شروع تحقیق را به علاقه‌مندان ارائه می‌دهد و «کتاب‌نامه ساسانی» نیز ابزار قدرتمندی را در اختیار این محققان قرار می‌دهد تا با آن، هرچه آسان‌تر اما پربارتر، به کار خود ادامه دهند.